

Л. І. Сямешка

СТАНДАРТЫ ЎЗРОЎНЯЎ ВАЛОДАННЯ БЕЛАРУСКАЙ МОВАЙ ЯК ІНАВАЦЫЙНЫ МЕТАДЫЧНЫ ЖАНР

У артыкуле разглядаюцца патрабаванні да сертыфікацыйнага экзамену па беларускай мове як замежнай, якія рэгламентуюць кампетэнцыі, што павінны стаць вынікам авалодання беларускай мовай на розных узроўнях. Пытанні стандартызацыі ўзроўняў беларускамоўнай кампетэнцыі даследуюцца з пункту гледжання сучасных падыходаў да навучання і інавацыйных тэхналогій кіравання адукацыйным працэсам.

Апісанне ўзроўняў валодання беларускай мовай як замежнай (БМЗ) і ўсталяванне стандартызаванай сістэмы іх тэставай сертыфікацыі адносяцца да ліку найбольш актуальных задач сучаснай тэорыі і практыкі выкладання беларускай мовы іншаземцам. Актуальнасць абумоўлена неабходнасцю стварэння максімальна аб'ектыўнай сістэмы кантролю ў галіне выкладання БМЗ, супастаўнай

з сістэмамі кантролю па іншых еўрапейскіх мовах, і ўкаранення інавацыйных тэхналогій, якія спрыяюць мадэрнізацыі навучання, дазваляюць навучэнцам эфектыўна наладжваць працэс авалодання беларускай мовай і самастойна кантраляваць і ацэньваць свае дасягненні.

У практыцы выкладання БМЗ ідзе актыўны працэс фарміравання і ўкаранення тэставага кантролю, які забяспечвае рэгламентацыю адукацыйнага працэсу і ацэнку яго вынікаў на розных этапах навучання. Распрацавана і праходзіць апрабацыю шасціўзроўневая сістэма тэставання па беларускай мове (ТБМЗ), якая дазваляе выявіць і сертыфікаваць узроўні камунікатыўнай кампетэнцыі замежных навучэнцаў. Аднак дзеля яе паспяховага функцыянавання і забеспячэння стандартаў правядзення Дзяржаўнага сертыфікацыйнага экзамену ў адпаведнасці з міжнароднымі правіламі патрабуецца вырашэнне шэрагу пытанняў, звязаных з фарміраваннем метадалагічнай базы сертыфікацыі валодання мовай, якая дазволіла б асэнсаваць і эфектыўна выкарыстаць агульнапрынятую сістэму ўзроўняў. Адной з істотных задач з'яўляецца вызначэнне мінімальнага нарматыўнага патрабаванняў да зместу комплекснага экзамену на кожным з узроўняў валодання БМЗ. Гэта падразумявае апісанне прадметна-педагагічнага зместу беларускамоўнай камунікатыўнай кампетэнцыі як выніковай мэты навучання і аб'екта кантролю на шасці ўзроўнях валодання мовай і абгрунтаванне, у адпаведнасці з агульнаеўрапейскімі патрабаваннямі да ўзроўняў моўнай кампетэнцыі, цэласнай сістэмы параметраў, якія ляжаць у аснове тэставага кантролю ўзроўняў.

У межах выканання навуковага праекта «Распрацоўка адукацыйных стандартаў і тыпавых тэстаў па беларускай і рускай мовах як замежных» (2016–2020) распрацавана дзеля патрэб сертыфікацыі мадэль лінгвадыдактычнага апісання (ЛДА) узроўняў беларускамоўнай камунікатыўнай кампетэнцыі ў фармаце *Стандартаў* экзаменацыйных патрабаванняў. У іх аснове – сістэма адзіных нормаў і ўніфікаваных патрабаванняў да ўзроўняў валодання беларускай мовай, якая мае быць інструментам стратыфікацыі вынікаў навучання – ведаў, уменняў, навыкаў у розных відах навучальнай і камунікатыўна-пазнавальнай дзейнасці. ЛДА ўзроўняў з'яўляецца важным складнікам забеспячэння якасці і аб'ектыўнасці вымярэння дасягненняў навучэнцаў і ўдасканалення самога педагагічнага працэсу. Дакладнае вызначэнне колькасных і якасных параметраў узроўняў кампетэнцыі як выніку навучання і аб'екта кантролю для вымярэння кожнага з яе складнікаў істотна змяняе структуру і змест навучальнага працэсу, скіроўваючы яго на дынаміку і вынікі дзейнасці і даючы магчымасць суаднесці рэальнае дзеянне з яго ма-дэллю.

Пры вылучэнні ўзроўняў валодання беларускай мовай і стандартызацыі экзаменацыйных патрабаванняў да беларускамоўнай кампетэнцыі замежных навучэнцаў аўтары кіраваліся стандартамі, распрацаванымі для еўрапейскіх моў (сістэма экзаменаў у рамках Асацыяцыі лінгвістычных тэстэраў Еўропы (The Association of Language Testers of Europe, ALTE)), а таксама рэкаменда-

цыямі экспертаў Савета Еўропы, змешчанымі ў дакуменце «Агульнаеўрапейскія кампетэнцыі» (*Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment* (1997) CEFR).

У сістэме ўзроўняў валодання БМЗ, як і ў агульнаеўрапейскай сістэме ўзроўняў, камунікатыўныя ўменні і навыкі навучэнцаў падзяляюцца на тры ўзроўні, у кожным з якіх вылучаюцца два падузроўні. Суадносіны паміж сістэмамі можна паказаць наступным чынам:

- Элементарны ўзровень валодання БМЗ – A1; (*ALTE: Breakthrough User; Council of Europe: A1 – Breakthrough*);
- Базавы ўзровень валодання БМЗ – A2; (*ALTE: Waystage User; Council of Europe: Waystage*);
- Сярэдні (парогавы) узровень валодання БМЗ – B1; (*ALTE: Threshold User; Council of Europe: B1 – Threshold*);
- Сярэдні (павышаны) узровень валодання БМЗ – B2; (*ALTE: Independent User; Council of Europe: B2 – Vantage*);
- Узровень кампетэнтнага валодання БМЗ – C1; (*ALTE: Competent User; Council of Europe: C – Effective Operational Proficiency*);
- Узровень дасканаллага валодання БМЗ – C2; (*ALTE: Good User; Council of Europe: C2 – Mastery*).

Дыферэнцыяцыя ўзроўняў валодання БМЗ грунтуецца на псіхалагічным прынцыпе паслядоўнасці развіцця маўленчых уменняў, уключаных у камунікатыўны кантэкст. Пад узроўнем разумеецца ступень авалодання складнікамі беларускамоўнай камунікатыўнай кампетэнцыі, якая «ацэньваецца з пункту гледжання эфектыўнасці працэсу маўленчых стасункаў, рэалізацыі здольнасці ажыццяўляць камунікацыю ў розных сітуацыях з улікам бегласці маўлення, яго гнуткасці, дарэчнасці выкарыстання моўных сродкаў і маўленчага матэрыялу» [1]. Аб'ектамі кантролю на кожным узроўні адпаведна выступаюць сфарміраваныя ў той ці іншай ступені механізмы беларускамоўнай камунікацыі як складнікі кампетэнцыі: камунікатыўныя (маўленчыя) ўменні рэпрадуктыўнага і прадуктыўнага характару, дыскурсіўныя ўменні навучэнцаў, неабходныя для ажыццяўлення стасункаў адэкватна з сітуацыяй, як, напрыклад, здольнасць ствараць і ўспрымаць маўленне, вылучаць неабходную інфармацыю з выказванняў суразмоўцы, выбіраць і ажыццяўляць праграмы маўленчых паводзін, уменне ацэньваць сітуацыю і рэалізаваць свае камунікатыўныя мэты і інтэнцыі ў адпаведнасці з тэмай, умовамі, сітуацыяй стасункаў.

Апісанне кожнага ўзроўню ўяўляе самастойны лінгваметадычны комплекс, які сістэматызуе вынікі навучання з дапамогай дэскрыпцый, абазначаных у тэрмінах гнуткай сістэмы дасягненняў, прынятых у сістэме экзаменаў ALTE і рэкамендаваных «Агульнаеўрапейскімі кампетэнцыямі», і рэгламентуе ўменні і навыкі, якімі павінен авалодаць замежны навучэнец, каб карыстацца беларускай мовай на тым ці іншым узроўні. Кожны ўзровень адпаведна сведчыць, якія ўменні (моўныя, маўленчыя, сацыялінгвістычныя, прагматычныя, сацыя-

культурныя) сфарміраваны і ў якой ступені (карэктна, поўна) выкарыстоўваюцца ў стасунках. Увесь спектр камунікатыўных ўменняў і навыкаў на кожным узроўні, згодна з крытэрыяльна-арыентаваным падыходам да інтэрпрэтацыі вынікаў тэста, павінен вымярацца адносна пэўнага «эталону адукацыйнага выніку», які ў сучаснай парадыгме навучання з'яўляецца вызначальным, сістэмаўтваральным складнікам адукацыйнага працэсу. Праз вылучэнне рэlevantных аспектаў моўнай камунікацыі і параметраў кампетэнцыі, якія апісваюцца менавіта як эталон адукацыйнага выніку, што чакаецца ад навучэнцаў на кожным з узроўняў, патрабаванні да ўзроўняў рэгулююць сувязь навучання з яго вынікамі, дазваляюць упарадкаваць працэс авалодання беларускай мовай на розных узроўнях і забяспечваюць супастаўнасць адукацыйных вынікаў незалежна ад месца, часу і ўмоў яе вывучэння. Акрэсліваючы патрабаванні да зместу тэставага экзамену, *Стандарты* адначасова апісваюць уменні, здольнасці навучэнца, якія падлягаюць вымярэнню.

Такім чынам, *Стандарты* з пункту гледжання іх вучэбна-арганізацыйнага і функцыянальнага патэнцыялу з'яўляюцца істотным дыдактычным рэсурсам і інавацыйным для айчыннай дыдактыкі жанрам метадычнай літаратуры, які рэпрэзентуе рацыянальную ўзроўневую тэхналогію арганізацыі працэсу авалодання БМЗ, заснаваную на дзейнасным падыходзе і канцэпцыі вынікаў навучання. Адметнасць яе ў тым, што перад навучэнцам і выкладчыкам дакладна акрэсліваюцца на кожным узроўні вынікі навучання, апісаныя праз эталонныя паказчыкі, ступень дасягнення якіх вызначаецца тэстам. Тэхналагічная сутнасць узроўневай сістэмы авалодання мовай выяўляецца ў сістэмным і планамерным выкарыстанні на практыцы загадзя спраектаванага педагагічнага працэсу і паслядоўнай арыентацыі на дакладна вызначаны эталон «адукацыйнага выніку» – структураваныя веды, навыкі і ўменні, якія ляжаць у аснове здольнасці асобы вырашаць камунікатыўныя задачы ў канкрэтных сітуацыях і сферах жыцця, а таксама пэўныя асобныя кагнітыўныя змены матывацыйнага і вартаснага плану. У адрозненне ад традыцыйнай стандартаў, дзе заўсёды фіксуюцца параметры ўмоў навучання (час/колькасць гадзін на засваенне інфармацыі, спосаб падачы, дынаміка засваення) і не вельмі выразна акцэнтуюцца вынікі навучання, у рамках узроўневай сістэмы навучання пастаянным параметрам і сістэмаўтваральным складнікам выступае «адукацыйны вынік», а пераменным параметрам – «умовы навучання». У аснове гэтага падыходу ляжыць тэхналогія кіравання адукацыйным працэсам, абгрунтаваная яшчэ ў 1960–1970-я гг. асацыяцыяй амерыканскіх псіхолагаў і педагогаў пад кіраўніцтвам Б. Блума (рэалізаваная ў галіне праграмаванага навучання); яна грунтуецца на правілах дакладнай і адназначнай фармулёўкі і класіфікацыі мэтай і вынікаў навучання (J. Carrol, B. Bloom) і паэтапным фарміраванні кагнітыўных дзеянняў асобы (B. Skinner). Апісанне вынікаў навучання – структуры і зместу камунікатыўных уменняў і іншых рэlevantных аспектаў камунікацыі на кожным узроўні стварае дакладнае ўяўленне пра мэты,

сродкі ажыццяўлення навучальнай дзейнасці, а таксама акрэслівае сістэму ўнутраных метадычных указальнікаў, як выконваць тое ці іншае дзеянне. Ступені авалодання рознымі аспектамі маўленчай дзейнасці максімальна поўна кантралююцца тэстам, бо ад іх паўнаты і якасці залежыць магчымасць пераходу на наступны ўзровень.

У сувязі з адзначаным інавацыйнасць *Стандартаў* палягае ў актуалізацыі дзеля практычных мэтаў выкладання БМЗ працэсаў перарыентацыі традыцыйнай мэты *навучанне мове на навучанне камунікацыі на мове* і авалоданне камунікатыўнай кампетэнцыяй як здольнасцю адэкватна карыстацца мовай у розных сацыяльна і культурна дэтэрмінаваных сітуацыях. Адметнай рысай апісання ўзроўняў валодання БМЗ з'яўляецца ўвага да сістэмнай арганізацыі маўлення і вылучэнне патрабаванняў да вынікаў навучання праз камунікатыўны аспект маўлення. Стандартызацыя ўзроўняў арыентавана на рэалізацыю дзейнаснага падыходу да навучання, згодна з якім мяркуецца, што асоба, якая вывучае беларускую мову, паступова становіцца карыстальнікам мовы, ці камунікацыі/маўленчай дзейнасці на мове. Маўленчая дзейнасць пры гэтым разглядаецца як функцыянальная сістэма, якая мае пэўныя прынцыпы і ажыццяўляецца ва ўласных параметрах, што не зводзіцца да параметраў і адзінак мовы, і мае ўласныя спосабы выбару сродкаў для вырашэння камунікатыўных задач. Мадэляванне розных аспектаў беларускамоўнай маўленчай дзейнасці ажыццяўляецца праз складнікі камунікатыўнай (маўленчай) сітуацыі з улікам стандартных катэгорый апісання, прынятых у межах сеткі паняццяў еўрапейскай метадычнай парадыгмы, і сістэмы дэскрыпцый канкрэтных уменняў і іх рэалізацый ва ўсіх відах маўленчай дзейнасці. Акцэнт, такім чынам, пераносіцца з мовы як сістэмы і маўлення, як працэсу выкарыстання моўных сродкаў на маўленчыя зносіны як асэнсаваную камунікатыўна-маўленчую дзейнасць з улікам сітуацыйнага кантэксту. Характарыстыкі сітуацыйнага кантэксту, рэlevantныя для маўленчых паводзін удзельнікаў камунікацыі на тым ці іншым узроўні, фарміруюць рэпертуар маўленчых дзеянняў і адначасова абмяжоўваюць іх выбар. Каб зразумець, як дэтэрмінуецца выбар пэўных маўленчых дзеянняў, неабходна мець на ўвазе ролю і месца кожнага чынніка маўлення ў канкрэтных сітуацыях стасункаў. Значнасць сітуацыйнага кантэксту выкарыстання мовы, яго ўплыў на характар камунікацыі і яе эфектыўнасць абумоўліваюць вылучэнне гэтага параметра ў якасці вызначальнага складніка камунікатыўнай кампетэнцыі. Авалодаць камунікатыўнай кампетэнцыяй у сучасным яе разуменні – гэта азначае авалодаць сукупнасцю кампанентаў, што складаюць сітуацыю зносін, набыць уменні, навыкі, неабходныя для ўспрымання, разумення і стварэння тэкстаў. Ступень валодання сітуацыйным кантэкстам выяўляецца праз поліфункцыянальныя веды, уменні, навыкі маўленчай, сацыякультурнай і кагнітыўнай дзейнасці, праз здольнасць і гатоўнасць іх рэалізоўваць у розных сітуацыях.

Агульная схема апісання камунікатыўнага кантэксту ў *Стандартах* грунтуецца на аналізе выкарыстання мовы з пункту гледжання стратэгіі, неабходных навучэнца/карыстальніку беларускай мовай для выканання задач, якія ўзнікаюць у сітуацыях зносін у розных сферах грамадскага жыцця і могуць рэалізавацца пры пэўных умовах і абмежаваннях. Адпаведна складнікі беларускамоўнай камунікатыўнай кампетэнцыі, вылучаныя на аснове мадэлявання маўленчых паводзін навучэнца/карыстальніка мовай на кожным з узроўняў, уключаюць актуальныя для пэўнага ўзроўню сферы і камунікатыўныя сітуацыі; камунікатыўныя ролі навучэнцаў як удзельнікаў стасункаў; актуальныя для іх віды дыскурсаў і адпаведныя гэтым дыскурсам функцыянальна-стылявыя і лексіка-граматычныя падсістэмы.

Важным аспектам апісання ўзроўняў валодання камунікатыўнай кампетэнцыяй як комплексам агульных і канкрэтных камунікатыўных уменняў, неабходных у тых ці іншых абставінах і сітуацыйных умовах, з'яўляецца пэўны камунікатыўны патэнцыял навучэнцаў, які ўключае як камунікатыўныя ўласцівасці асобы (узровень патрэбы ў камунікацыі, наяўнасць ўстаноўкі да стасункаў з іншымі людзьмі і інш.), так і камунікатыўныя ўменні і навыкі маўленчай дзейнасці: *рэпрадуктыўнай* (ідэнтыфікацыя тэкстаў паводле зместу ці формы, трансфармацыя, стварэнне па аналогіі) і *прадуктыўнай* (стварэнне вусных і пісьмовых тэкстаў, выбар маўленчых сродкаў у адпаведнасці з сітуацыяй і інш.).

У структурна-кампазіцыйным плане Стандарты экзаменацыйных патрабаванняў да ўзроўняў беларускамоўнай камунікатыўнай кампетэнцыі ўключаюць наступныя параметры:

1. **Аўдыяванне** (разуменне на слых): а) агульнае апісанне ўменняў, б) тыпы тэкстаў, в) камунікатыўныя ролі.

2. **Чытанне** (разуменне пісьмовых тэкстаў): а) агульнае апісанне ўменняў, б) тыпы тэкстаў, в) рэестр тэкстаў, г) камунікатыўныя ролі.

3. **Змест лінгвістычнай кампетэнцыі** (граматычнай карэктнасці): а) агульнае апісанне ўменняў; б) спіс моўных пытанняў (граматычны мінімум).

4. **Пісьмо**: а) агульнае апісанне ўменняў, б) формы пісьмовых выказванняў, в) камунікатыўныя ролі.

5. **Гаварэнне**: а) агульнае апісанне ўменняў, б) тыпы тэкстаў (выказванняў), в) камунікатыўныя ролі.

6. **Функцыянальна-інтэнцыйны каталог**: камунікатыўна-маўленчыя задачы, інтэнцыі і спосабы іх рэалізацыі.

7. **Тэматычны каталог**: сферы, сітуацыі і тэматыка камунікацыі.

Прынцыпы навучання, закладзеныя ў *Стандартах*, накіраваны на збліжэнне працэсу навучання з рэальнай камунікацыяй, на авалоданне моўнай камунікацыяй як працэсам узаемадзеяння сацыякультурна маркіраваных партнёраў у канкрэтнай сітуацыі дзеля абмену з пэўнымі мэтамі інфармацыяй. ЛДА дзеля патрэб сертыфікацыі ўзроўняў беларускамоўнай кампетэнцыі дазваляе арганізаваць выкладанне БМЗ у парадыгме дзейнаснага пады-

ходу. Апісанне зместу і структуры камунікатыўна-маўленчых уменняў на кожным з узроўняў у сувязі з такімі кантэкстуальнымі складнікамі маўленчай дзейнасці, як сферы і сітуацыі, у якіх давядзецца дзейнічаць навучэнцам; задачы, якія яны будуць вырашаць; ролі, якія яны будуць выконваць; тэматыка іх дзейнасці; уменні (чытаць, слухаць і разумець і/ці гаварыць, пісаць); веды беларускай культуры, на якія ім давядзецца абавірацца, спрыяе вырашэнню шэрагу пытанняў, звязаных з вызначальным складнікам працэсу навучання мове – кантэкстам выкарыстання мовы. Градацыя па ўзроўнях рэпертуару параметраў камунікатыўнага кантэксту (тэмы, мэты і задачы зносін; камунікатыўныя дзеянні, стратэгіі і працэсы, а таксама тэксты ў суадносінах з відамі і спосабамі камунікатыўнай дзейнасці) дазваляюць улічваць у поўным аб'ёме патрэбы навучэнца і такім чынам розныя мэты вывучэння беларускай мовы і ацэнкі валодання ёю.

ЛІТАРАТУРА

1. The Common European Framework of reference for Languages : Learning, Teaching, Assessment. – Strasbourg: Council of Europe, 1997 // Агульнаеўрапейскія кампетэнцыі валодання замежнай мовай [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу : http://www.coe.int/t/dg4/linguistic/Source/Framework_EN.pdf. – Дата доступу : 09.01.2021.